

Stvořený svět je proto vlastně jediný možný, a tedy naprosto nutný. – Hlubší Leibnizovou „kritikou“ karteziánského Boha je tak samotná jeho theologie, předně jeho diferenciaci rozumu a vůle v Bohu. Boží racionalita, jejímž základem jsou věčné pravdy, myslí všechny možné světy, boží vůle *svobodně* určuje k existenci ten nejlepší z nich. Stvořený svět je tedy z metafyzického hlediska *kontingentní* (i všechny ostatní bylo možné stvořit, neboť neimplikují spor) a existuje pouze díky boží dobrotě (jde-li o nutnost, pak je to výlučně nutnost morální, ne metafyzická). – V hloubi rozdílu mezi oběma mysliteli spočívá přitom odlišnost jejich cílů: Descartesovým prvořadým cílem bylo metafyzickou koncepcí o korespondenci našich idejí se zákony přírody založit svou novou, „mechanistickou“ fyziku (fyziku „nového světa“), a jeho theologie je tak „služkou fyziky“; Leibnizovým cílem bylo podat *theologickou* vizi nejlepšího z možných světů, tj. světa, jenž je nejen přírodou, nýbrž i „říší duchů“, jejímž nanejvýš dobrotivým a spravedlivým monarchou je Bůh (*Tous les Esprits, soit des hommes, soit des génies, entrant en vertu de la Raison et des vérités éternelles dans une espèce de Société avec Dieu, c'est du plus parfait état, formé et gouverné par le plus grand et le meilleur des Monarques...*: Principes de la nature et de la grâce; § 15), panovník, který se svým poddaným sděluje tím nejdokonalejším možným způsobem – v Ježíši Kristu (v dopise Morellovi ze září 1698 Leibniz uvádí: *Croyons en Jésus-Christ...il nous apprend que Dieu veut le salut de tous*). Leibniz tak přibližuje Boha člověku, činí jej i jeho dílo „srozumitelným“ a jeho *racionalní* theologie se tím „setkává“ s křesťanským zjevením.

Devillairsovo „sblížení“ Descartesovy filosofie se spinozismem, založené na „po-

hlčení“ racionality descartovského Boha vůlí v jejich „totální indiferenci“ (tj. na „absorpci“ diferencovaného jednoduchým), nepostrádá přesvědčivost – je třeba uznat, že především z perspektivy *konečné* rozumové bytosti není zásadní rozdíl mezi „absolutně svobodným Bohem“ francouzského myslitele a Spinozovou „přírodou tvořící“. – Devillairsova práce – ať již byly důvody pro její sepsání jakékoli – tak po mém soudu (přes svoji „jednostrannost“) přispívá k lepšímu porozumění tomu, co se na počátku novověké filosofie dělo v myšlení (a jako myšlení) velkých filosofů racionalistické tradice.

Richard Zika

Roy A. Rappaport: RITUAL AND RELIGION IN THE MAKING OF HUMANITY, Cambridge University Press, Cambridge 2002 (1. vyd. 1999)

Roy A. Rappaport (1926–1997) byl významný americký antropolog, který dlouhodobě působil na Univerzitě v Michiganu a v letech 1987–1989 byl presidentem Americké antropologické asociace. Zabýval se problematikou náboženství, zvláště náboženských rituálů, a jeho výzkumy v terénu probíhaly především na Nové Guineji, kde studoval etnikum Maring.¹ V České republice bohužel není tento významný autor stále ještě příliš známý;²

¹ Výsledky svých terénních výzkumů na Nové Guineji publikoval Rappaport v knize *Pigs for the Ancestors* (1968; revidované vydání 1984).

² I když obeznámenost s jeho dílem mezi českými vědci pomalu narůstá; odkazuje na něj např. Jan Sokol. Sokol, Jan: *Člověk a náboženství*. Portál, Praha 2004.

níc méně věřím, že povědomí o Rappaportových pracích mezi českými vědci vzroste díky vydání přehledové knihy V. Soukupa o obecné antropologii, kde je tomuto autorovi věnováno několik stran textu.³

Kniha *Ritual and Religion in the Making of Humanity* vznikala postupně během zhruba tří desítek let, přičemž ji autor dokončil těsně před svou smrtí. Výsledkem je dílo, které využívá k postižení zkoumané problematiky přístupů antropologických, religionistických, historických a filosofických. Hlavním záměrem autora knihy bylo přispět k poznání o povaze náboženství a lidství, a to jak v perspektivě současné, tak i historické. Předkládá přitom velmi podrobnou studii zabývající se povahou náboženského rituálu a jeho funkcemi v náboženství i lidské společnosti obecně. Jádrem celé knihy je definice rituálu, jejíž jednotlivé části a pojmy jsou následně podrobně rozebírány, což přináší další informace o povaze a funkcích rituálu, jako i dalších prvcích zbožnosti. Rituál je zkoumán z různých hledisek. Nejprve je věnována pozornost vnitřní logice rituálu a jeho struktuře, dále výsledkům, které tato logika přináší (např. svatost – *sanctity*), charakteru pravdy a nakonec místu rituálu v procesu ustavování lidství a jeho přínosům v lidské evoluci.

Významné je autorovo tvrzení a zároveň východisko, že náboženství, jazyk a lid-

ství vznikly společně (s. 16). Důležitým prvkem pro vznik lidství byl kromě symbolického jazyka podle Rappaporta právě rituál, který ustavuje jednotlivé prvky náboženství. Rappaport navíc dále klade důraz na klíčový význam rituálu v tvorbě Posvátna. Právě náboženský rituál podle jeho přesvědčení ustavuje jednotlivé konstitutivní prvky náboženství – svaté, numinózní, okultní a božské – a integruje je do Posvátného (s. 3). Tato tvrzení jsou velmi podnětná, nicméně vzhledem k tomu, že se týkají vysvětlení skutečností, které jsou jen velmi těžko empiricky ověřitelné (ať již – v prvním případě – pro velkou časovou vzdálenost v minulosti, kdy se měly udát, nebo pro svůj nemateriální charakter – v případě druhém), je nesnadné je jak potvrdit, tak i vyvrátit.

Ústřední částí celé knihy je stručné a výstižné vymezení pojmu „rituál“, který podle Rappaporta označuje: *the performance of more or less invariant sequences of formal acts and utterances not entirely encoded by the performers* (s. 24). Tato definice je ovšem natolik obecná, že neříká nic bližšího o obsahu ani funkci rituálu; úvahy o těchto záležitostech rozvíjí autor na jiných místech knihy. Důraz je následně kladen především na strukturu rituálu. Prvky, kterými je rituál tvořen – provádění/předvádění, neměnnost, formálnost atd. – se objevují i za jiných okolností, než jen během rituálu. Přesto je Rappaport přesvědčen o tom, že rituál je svou strukturou a způsobem, jak tyto prvky slučuje dohromady, jedinečný. Specifická forma určitých rituálů je utvářena právě díky jejich formálnímu ustavení; forma a obsah jsou během provádění rituálu vzájemně neoddělitelné. Forma rituálu dodává jeho obsahu něco, co by symbolicky zakódovaný

³ Soukup, Václav: *Dějiny antropologie*. Karolinum, Praha 2004, s. 485–486. Zařazení Rappaporta mezi základní autory je ostatně běžné i v zahraničních přehledových monografiích věnovaných sociologii náboženství či sociální antropologii. Viz např. Bowie, Fiona: *The Anthropology of Religion*. Blackwell, Malden – Oxford 2003, s. 120–123; Dillon, Michele (ed.): *Handbook of the Sociology of Religion*. Cambridge University Press, Cambridge 2003, s. 37–39; atd.

obsah sám o sobě nemohl vyjádřit (s. 31). Poslední část definice hovoří o tom, že vykonavatelé rituálu nevytváří specifčnost všech činností a promluv, která je typická pro provádění rituálu. Aktéři rituálu naopak následují, více či méně přesně, řád, který byl zavedený jinými. Právě z toho důvodu je podle Rappaporta zakládání zcela nových rituálů, které nenavazují na předchozí, poměrně problematické a omezené (s. 32–33). Formálnost rituálu, jeho dekórum, je jeho důležitým prvkem a je jí docilováno tím, že se rituál koná v určitém specifickém kontextu, který je určen například časem nebo místem. Je tedy utvářen a opakován určitý „liturgický řád“, během kterého jsou více či méně neměnné sekvence formálních činností a promluv ve specifickém kontextu opakovány.

Během náboženského rituálu jsou podle Rappaporta v lidském společenství předávány dva druhy zpráv – *self-referential messages* (autoreferenční zprávy) a *canonical messages* (kanonické zprávy). Autoreferenční zprávy jsou přitom mezené na rámec přítomnosti jak místní tak i časové, zatímco kanonické zprávy jsou univerzální a představují obecné nebo dokonce věčné aspekty univerzálních řádů. Oba dva druhy zpráv ovšem jsou na sobě vzájemně závislé (s. 52–106).

Podle Rappaporta je rituál základním lidským sociálním aktem (s. 107). Důležitou podmínkou pro to, aby účastníci rituálu byli schopni přijmout zprávy přenášené během rituálu, je přitom skutečnost, že musí být předem vycvičeni a indoktrinováni či jinak připraveni pro to, aby byli schopni odhalit význam a poselství vlastního rituálu. Schopnost rituálu utvářet a přetvářet je tedy (mimo jiné) závislá na recepci rituálu speciálně připravenými re-

cipienty. Autor dále upozorňuje na důležitý fakt, že účast na liturgickém řádu a jeho provádění vyjadřuje konformitu a souhlas účastníka s tímto řádem.

V následujících třech kapitolách (kap. 6–8; s. 169–276) se autor věnuje třem dimenzím liturgických řádů – sekvenci, synchronii a hierarchii. Co se týče sekvence, nejdůležitější je zde rozdělení na čas běžný (*mundane*) oproti času, který je vnímán zcela odlišně od tohoto běžného času – *time out of time* (s. 187). Zatímco v běžném čase se dějí profánní věci a dochází k nevratným změnám (růst, vývoj, ale i úpadek a smrt), tak v liturgickém čase mimo čas dochází k přesnému opakování a je proto vnímán jako neměnný.

Synchronie je další důležitou dimenzí rituálu, jelikož se díky ní vytváří mezi participanty pocit sounáležitosti a jednotného společenství (*communitas*). Jde o vnímání shody, jednoty a souladu (*unison*), který během rituálu participantů zakouší. Na tuto skutečnost ostatně upozornil již A. R. Radcliffe-Brown v souvislosti s výzkumy rituálů na Andamanských ostrovech.

Poslední podrobně popisovanou dimenzí liturgických řádů je hierarchie. Každý liturgický řád je nějakým způsobem hierarchicky strukturován, přičemž na vrcholu této struktury jsou tzv. *Ultimate Sacred Postulates* – základní svaté postuláty. Tj. základní vyznání víry, jako např. šema u Židů, šaháda u muslimů nebo vyznání víry u křesťanů. Druhou třídou, hierarchicky nižší, jsou tzv. kosmologické axiomaty (*cosmological axioms*), které úzce souvisí a navazují na základní svaté postuláty. Ovšem zatímco základní svaté postuláty jsou většinou prosty přímých sociálních obsahů, kosmologické axiomaty jsou v tomto smyslu přesnější a často mají přímý politický,

sociální nebo ekologický význam. Třetí a ještě nižší třída v hierarchii je tvořena ještě přesnějšími pravidly, které řídí vztahy mezi osobami, kvalitami, podmínkami a stavy věcí či událostí. Čtvrtou třídou jsou konečně ukazatelé běžných stavů společnosti a přírody. Většinou platí, že ty nejvyšší v hierarchii liturgických řádů, to jest základní svaté postuláty, jsou součástí rituálu, která se nejméně mění (s. 275). Současně platí, že právě neměnnost je v rituálu tím, co je základem svatého.

Desátá kapitola je věnována problematice posvěcení (*sanctification*) (s. 313–344). Rappaport zde hovoří o tom, že svatost (*sanctity*) se skládá ze dvou podmnožin – svatého (*sacred*) a posvěceného (*sanctified*) (s. 313–314). Rituál přitom posvěcuje cokoli, co je v něm zakódováno, jinak řečeno, svatost je výsledným produktem rituálu. Autor dále tvrdí, že myšlenka svatého je přesně tak stará jako jazyk, přičemž obojí úzce souvisí s vývojem lidské inteligence (s. 323–324). Dále upozorňuje na to, že kanonická neměnnost poskytuje základ pro myšlenku věčnosti a snad také nesmrtelnosti, která může být prostřednictvím rituálu přenášena.

Liturgický řád považuje Rappaport za důležitou složku určité společnosti, neboť zakládá její *Logos*, tedy vše propustující racionální řád, který sjednocuje přírodu, společnost, jednotlivé lidi a božství v jeden kosmos. Tento řád váže dohromady různorodé prvky a zároveň tvrdí, že je morální a přirozený a pravdivý. Takovým řádem byly například *Ma'at* v Egyptě, *Asha* v Iránu, *Wakan-Tanka* u Siouxů v Americe a *Logos* v Řecku, které autor podrobně rozebírá (s. 353–370). Opakované vykonávání určitých rituálů je podle něj nezbytné k tomu, aby byl tento obecný řád ve společ-

nosti zachován. Následně autor pokračuje ve výkladu náboženské zkušenosti, kterým navazuje především na W. Jamese, R. Otto a E. Durkheima.

Třináctá kapitola (s. 406–437) je věnována vymezení místa a úlohy náboženských konceptů a praktik v adaptačním procesu lidství. Autor zde řeší problematiku dynamické rovnováhy – homeostáze (s. 410). Upozorňuje na to, že objevení se svatosti (*sanctity*) v průběhu lidské evoluce může být příkladem tzv. Romerova evolučního pravidla (*Romer's rule*) (s. 416), a připomíná, že výměna genetické determinace za determinaci kulturní významně přispěla ke zvýšení adaptability lidstva.

Klíčovou skutečností Rappaportovy koncepce je tvrzení, že svatost vychází a má svůj zdroj v základních svatých postulátech (s. 427); autor se proto snaží popsat „kybernetiku posvátna“ (s. 429–431). Tedy způsob, jakým působí základní svaté postuláty na jednotlivé prvky (např. kosmologické axiomy, příkazy, tabu, autoritu...) a ty pak působí na sociální a ekonomické podmínky, které následně ovlivňují blahobyt společnosti, což se promítá do účasti na náboženských rituálech, která má zpětně jistý vliv na základní svaté postuláty. Jedná se tedy o složitý cyklický systém.

V závěrečné kapitole (s. 438–461) autor poukazuje na některé patologické a negativní procesy ke kterým může v náboženství docházet – např. falšování svatého, klamání numinózního a narušení posvátného. Upozorňuje na to, že posvěcení morálky a konvencí jedné společenské skupiny zároveň znamená, že jiné skupiny, které se chovají podle jiných morálních pravidel a konvencí, jsou nahlíženy jako ohavné a špatné a podle toho s nimi lze také nakládat. Svatost tedy tímto způsobem zvět-

šuje i malé kulturní rozdíly a vytváří z nich vlastnosti, které mohou být vnímány jako fundamentální a přirozené rozdíly (s. 439). Základní svaté postuláty tak mohou stavět hranice a omezovat pocity společné lidské sounáležitosti. Jinak řečeno, ti, kteří nesdílí stejné náboženství a kulturu, nejsou považováni za rovnocenné lidské bytosti, pokud jsou vůbec považováni za lidi.

V úplném závěru knihy Rappaport vyjadřuje svůj postoj k celé problematice, když se přiklání k používání slova *Logos* namísto slova *Cosmos* (s. 458). Chce tím zdůraznit, že nikoli pouze přírodní či přirozené procesy utváří svět, ale se vznikem lidstva jsou to rovněž záležitosti společenské a kulturní, které k našemu (lidskému) světu neodmyslitelně patří. Rappaport pokazuje na to, že ačkoliv lze v teorii rozlišit kategorie na ty, které jsou utvářeny přirozeně, a ty, které jsou vytvořeny kulturou, v praxi je většinou nelze přesně odlišit.

Knihou významně přispívá k porozumění náboženství a důležité roli náboženských rituálů jak pro náboženství samotné, tak i pro věřící a jejich utváření světa a jeho celkového vnímání (symbolického univerza, jak by řekli sociologové P. Berger a T. Luckmann). Rappaport svým dílem navazuje na mnohé významné autory, především na E. Durkheima, pro kterého byl náboženský rituál rovněž velmi důležitým aktem. Na rozdíl od Durkheima ovšem neklade takový důraz na roli rituálu při utváření společnosti a jejím uctívání, avšak více se zaměřuje na postižení klíčové úlohy jazyka a náboženství v celkové evoluci lidstva. Jeho práce je rovněž přínosná v tom, že podrobně rozebírá jednotlivé složky rituálu i jejich účinek, a dále přesně vymezuje abstraktní pojmy, které jsou pro vědecký diskurs o náboženství významné. Celkově

se autor nejvíce zaměřuje na historickou perspektivu a popis rituálů v archaických společnostech, na souvislosti mezi vznikem lidství a náboženství. Tento přístup je samozřejmě relevantní, ale podle mého mínění je škoda, že autor poměrně značně omezil prostor, který by věnoval situaci náboženství a náboženských rituálů v současné moderní společnosti. Musím přiznat, že bych velmi uvítala, pokud by autor dovedl svoji koncepci až do současnosti a pojednal rovněž podrobněji o funkcích (náboženských) rituálů v současné moderní společnosti. Snad se najdou autoři, kteří na významné dílo R. Rappaporta naváží a odváží se podrobněji zpracovat problematiku (náboženských) rituálů v moderní a postmoderní společnosti.

Olga Nešporová

Fritjof Capra: BOD OBRATU, DharmaGaia, 2002

Knihou známého fyzika Fritjofa Capry s původním titulem *The Turning Point. Science, Society and Rising Culture*, vyšlá v roce 2002 i v české verzi, patří ve světovém měřítku už spíše ke klasice (originál vyšel v roce 1982). Není nezajímavě připomenout, že autor, jehož národnostně netypicky znějící jméno by jistě dobře asociovalo Kalifornii se spoustou vlivů z celého světa, je rodilý Rakušan a fyziku vystudoval ve Vídni. Teprve poté se přesunul do kalifornského Berkeley, jehož atmosféra byla v šedesátých a pozdějších letech nesrovnatelně otevřenější nežli v městě na krásném modrém Dunaji. Knihou autora, proslaveného už spisem *Tao fyziky* (1975) se stala velmi brzy jedním z nejpopulárnějších multidisciplinárních spisů a myšlenkovou osou